

صله ارحام

عیسی عیسی زاده

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا
وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ
كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا^۱

ای مردم! ... از خدایی که به نام او از یکدیگر درخواست می‌کنید، پروا کنید و
از [قطع رابطه با] خویشاوندان بپرهیزید. یقیناً خدا همواره بر شما حافظ و
نگهبان است.

مفهوم‌شناسی

«صله ارحام»، در لغت به معنای پیوستگی خویشاوندان و مراوده با اقوام آمده است.^۲ معنای
لغوی رحم، زهدان به معنای جای کودک در شکم مادر را گویند. واژه رحم، در صله رحم، استعاره
برای قرابت و خویشاوندی است.^۳ و مراد از خویشاوند، هر خویشاوند نسبی است که به خویش
معروف باشد اگرچه نسبت دوری داشته باشد؛ مانند: پدر، مادر، برادر، عمو، عمه، دایی، خاله، جد،
جدّه و فرزندان آنها.

تفسیر آیه

خداوند در این آیه دو بار مردم را به تقوا دعوت کرده است؛ نخست آنان را به رعایت تقوای
پروردگار دعوت کرده، آنان را به این حقیقت توجه داده است که همگی از یک پدر و مادرند و
این پیوند اقتضا می‌کند که نسبت به همه انسان‌ها از هر قوم و قبیله مانند بستگان خود مهر

۱. نساء، ۱.

۲. معین، فرهنگ فارسی، «رحم».

۳. دهخدا، لغت نامه دهخدا، «رحم».

فضائل اخلاقی: صله ارحام / ۲۳۷

بورزند. سپس در ذیل آیه، بار دیگر مردم را به پرهیزگاری و تقوا دعوت می‌کند و می‌فرماید: از خدایی پرهیزید که در نظر شما عظمت دارد؛ زیرا به هنگامی که می‌خواهید چیزی از دیگری طلب کنید نام او را می‌برید، سپس می‌گویید: «والأرحام»، این کلمه عطف به «الله» است؛ از این‌رو، در قرائت معروف، منصوب خوانده شده است.

بنابراین معنای آن چنین می‌شود: «واتقوا الأرحام» از (قطع پیوند) خویشاوندان پرهیزید و ذکر این موضوع در این‌جا اولاً، نشانه اهمیت فوق‌العاده‌ای است که قرآن برای صله رحم قائل شده است تا آن‌جا که نام ارحام بعد از نام خدا آمده است و ثانیاً، اشاره به مطلبی است که در آغاز آیه ذکر شد؛ و آن این‌که شما همه از یک پدر و مادر هستید و در حقیقت تمام فرزندان آدم خویشاوندان یک‌دیگرند و این پیوند و ارتباط ایجاب می‌کند که شما نسبت به همه انسان‌ها از هر نژاد و هر قبیله‌ای همانند بستگان فامیلی خود محبت بورزید.^۱

از حضرت علی علیه السلام روایت شده است که «خداوند امر به تقوا و صله رحم کرده است، پس هر که صله رحم و رعایت خویشاوندی نکند تقوا ندارد و از خدا نمی‌پرهیزد».^۲

پاسخ به یک پرسش

مرحوم علامه طباطبائی ذیل آیه یادشده می‌گوید: «اگر کسی بگوید: پرهیز کردن و ترسیدن از خداوند صحیح است، ولی نسبت‌دادن پرهیز و تقوا به ارحام و خویشاوندان صحیح نیست و نمی‌شود گفت: از ارحام بترسید، در پاسخ وی می‌گوییم: نسبت تقوا به رحم و خویشاوندان عیبی ندارد؛ زیرا:

اولاً، آفرینش ارحام به صنع و خلقت خدای تعالی منتهی می‌شود. در حقیقت رعایت تقوای الهی به جهت عظمت و عزت اوست و رعایت تقوای رحم و وحدت خویشاوندی شعبه‌ای از وحدت میان افراد انسان است.

ثانیاً، این تنها آیه‌ای نیست که در آن تقوا را به غیر خدای تعالی نسبت داده، بلکه موارد مشابه دارد؛ مثلاً در آیه «واتقوا يوماً تَرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ»^۳ و نیز در آیه «واتقوا النَّارَ الَّتِي أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ»^۴ تقوا را به «روز قیامت» و به «آتش آن روز» نسبت داده است.^۵

۱. مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۳، ص ۲۴۸.

۲. عاملی، تفسیر عاملی، ج ۲، ص ۳۱۹.

۳. بقره، ۲۸۱.

۴. آل عمران، ۱۳۱.

۵. طباطبائی، المیزان، ج ۴، ص ۱۲۸.

پیام‌های آیه

۱. تقوا مهم‌ترین عنصر مؤثر در سالم‌سازی جامعه انسانی است.
۲. لزوم اهتمام و توجه به خویشاوندان (صله رحم) (واتقوا الله الّذی تساءلون به والأرحام).
۳. نظارت دائمی خداوند بر انسان (إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا).
۴. توجه به مراقبت دائمی خداوند، زمینه‌ساز رعایت تقوای الهی و اهتمام به خویشاوندان است (واتقوا الله الّذی تساءلون به والأرحام إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا).
۵. هشدار خداوند به مردمان بی‌تقوا و قاطع رحم (واتقوا الله... والأرحام إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا).
۶. اسلام، تحکیم پیوندهای خویشاوندی و استحکام روابط خانوادگی را به شدت مورد تأکید و توجه قرار داده و صله رحم و رسیدگی به بستگان را به عنوان یک ارزش الهی واجب کرده و در برخی از آیات آن را در ردیف پرستش خویش قرار داده، می‌فرماید: (واعبدوا الله ولا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدِينَ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ).

آیات و عناوین مرتبط

- عوامل قطع رحم: (محمّد، ۲۲؛ توبه، ۸؛ شعراء، ۲۱۴ و ۲۱۶).
- آثار قطع رحم: (بقره، ۲۷؛ رعد، ۲۵؛ محمّد، ۲۲ - ۲۳).
- صله رحم از صفات مؤمنان: (رعد، ۲۰ - ۲۲).
- حقّ رحم در مسائل مالی: (بقره، ۱۸۰ - ۱۸۱).
- انفاق و صله رحم: (بقره، ۱۷۷؛ اسراء، ۲۶).

صله رحم از دیدگاه روایات

۱. اهمیت صله رحم

در احادیث نبوی و روایات امامان معصوم علیهم‌السلام به صله رحم بسیار اهمیت داده شده؛ به گونه‌ای که رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله در اهمیت این دستور قرآنی فرموده است:

أوصى الشاهد من أمّتي والغائب منهم ومن في أصلاب الرجال وأرحام النساء إلى يوم القيامة، أن يصل الرحم وإن كان منه على مسير سنة فإن ذلك من الدين؛^۱

به آنان که حاضرند و آنان که غایبند و آنان که از صُلب‌های مردان و رَحِم‌های زنان تا روز قیامت به دنیا می‌آیند سفارش می‌کنم که صلهٔ رحم نمایند، گرچه مستلزم پیمودن یک سال راه باشد؛ زیرا صلهٔ رحم (یکی) از مسائل (مهم) دین است.

امیرمؤمنان علی علیه السلام نیز به فرزندش چنین توصیه می‌فرماید:

أَكْرَمُ عَشِيرَتِكَ، فَإِنَّهُمْ جَنَاحُكَ الَّذِي بِهِ تَطِيرُ وَأَصْلُكَ الَّذِي إِلَيْهِ تَصِيرُ
وَيَدُّكَ الَّتِي بِهَا تَصُولُ؛^۲

خویشانت را گرامی بدار؛ زیرا آنان بال و پَرِ تو هستند که با آنان پرواز می‌کنی و اصل و ریشهٔ تو می‌باشند که به ایشان باز می‌گردی و دست (یاور) تو هستند که با آنها (به دشمن) حمله می‌کنی (و پیروز می‌شوی).

۲. صلهٔ رحم با ارحام کافر

شخصی از امام صادق علیه السلام پرسید: کسانی با من خویشاوندی دارند، ولی با من هم عقیده نیستند، آیا آنان بر من حقی دارند؟ آن حضرت فرمود: «آری، حقّ خویشاوندی را چیزی قطع نمی‌کند و اگر با تو هم عقیده باشند، برای آنان دو حق ثابت است؛ یکی حقّ خویشاوندی و دیگری حقّ اسلام».^۳

از این رو، در منابع فقهی آمده است: صلهٔ رحم مطلقاً واجب است هرچند که خویشاوندان انسان مرتد یا کافر باشند.^۴

۱. مجلسی، بحارالانوار، ج ۷۴، ص ۱۰۵.

۲. سیّد رضی، نهج البلاغه، نامهٔ ۳۱.

۳. مجلسی، بحارالانوار، ج ۷۴، ص ۱۳۱.

۴. موسوی (امام خمینی)، استفتائات از امام خمینی، ج ۱، ص ۴۸۷.

روش‌های انجام صلۀ رحم

۱. کمک مالی

امیرمؤمنان علی علیه السلام فرموده است: «فَمَنْ آتَاهُ اللَّهُ مَالاً فَلْيَصِلْهُ بِهِ قَرَابَتَهُ»؛^۱ کسی که از سوی خدا ثروتی به دست آورد، باید بستگان خویش را به وسیله آن دست‌گیری کند.

۲. کمک فکری

رسیدگی فکری در جایی است که یکی از بستگان انسان برای هدایت شدن نیاز به راهنمایی دارد. بر همین اساس، وقتی درباره جواز صلۀ رحم با خویشاوندان بی‌تقوا و بی‌نماز و ضد انقلاب از امام خمینی (ره) سؤال شد، در پاسخ فرمود: «قطع رحم جایز نیست، ولی باید آنها را با مراعات موازین، امر به معروف و نهی از منکر کرد».^۲

۳. کمک عاطفی

شاید برخی تصور کنند که اصرار و تأکید اسلام درباره صلۀ رحم برای افرادی است که تمکن مالی دارند و اشخاصی که از نظر مالی در تنگنا هستند و توان رسیدگی به دیگران را ندارند، برایشان لازم نیست. این تصور نادرستی است؛ زیرا هدف از صلۀ رحم برقراری ارتباط و پیوند عاطفی با خویشاوندان است.

گاهی رفتن به منازل خویشان، سلام و احوال‌پرسی، تلفن کردن و نامه نوشتن، محبت ایجاد می‌کند و سبب پیوند عاطفی از خویشان می‌شود. به فرمودۀ امیر مؤمنان علی (ع):

صَلُّوا أَرْحَامَكُمْ وَكُلُّوا بِالتَّسْلِيمِ»^۳

با بستگان خود صلۀ رحم کنید، گرچه با سلام کردن (به آنان) باشد.

امام صادق علیه السلام نیز می‌فرماید: «پیوند میان برادران آن‌گاه که پیش هم هستند، دیدار هم‌دیگر است و در مسافرت نامه‌نوشتن به یک‌دیگر».^۴

۱. سید رضی، نهج‌البلاغه، خطبة ۱۴۲.

۲. موسوی (امام خمینی)، استفتانات از امام خمینی، ج ۱، ص ۴۸۷.

۳. کلینی، کافی، ج ۲، ص ۱۵۵.

۴. همان، ص ۶۷۰.

فضائل اخلاقی: صله ارحام / ۲۴۱

شرکت در غم و شادی خویشان، شرکت در مراسم تشییع جنازه و مجالس ترحیم و دل‌جویی از بازماندگان، و نیز شرکت در مجالس جشن و سرور آنان، از مصادیق صلهٔ رحم و رسیدگی عاطفی شمرده می‌شود و در تقویت و تحکیم رابطهٔ خویشاوندی نقش مؤثری دارد.

۴. ترک آزار

امام صادق علیه السلام فرمود: «أفضل ما توصل به الرحم كف الأذى عنها»^۱؛ بهترین چیزی که به آن صلهٔ رحم می‌شود، خودداری کردن از اذیت و آزار خویشان است.

آثار صلهٔ رحم

۱. طول عمر

امام رضا علیه السلام دربارهٔ فایدهٔ صلهٔ رحم فرمود: «يكون الرجل يصل رحمه فيكون قد بقي من عمره ثلاث سنين فيصيرها الله ثلاثين سنين ويفعل الله ما يشاء»^۲؛ بسا مردی که تنها سه سال از عمرش باقی مانده است، اما خدا به سبب صلهٔ رحم، عمرش را سی سال دیگر افزایش می‌دهد و خدا آنچه را می‌خواهد انجام می‌دهد.

شخصی به نام میسیر از امام باقر علیه السلام یا امام صادق علیه السلام نقل کرده که آن حضرت فرمود: «ای میسیر! گمان می‌کنم به خویشان خود نیکی می‌کنی؟ گفتم: آری فدایت شوم! من در نوجوانی در بازار کار می‌کردم و دو درهم مزد می‌گرفتم، یک درهم آن را به عمه‌ام می‌دادم، درهم دیگر را به خاله‌ام می‌دادم. آن‌گاه امام علیه السلام فرمود: به خدا سوگند، تاکنون دوبار مرگت فرا رسیده، ولی به سبب صلهٔ رحم به تأخیر افتاده است»^۳.

۲. فراوانی روزی

امام سجّاد علیه السلام فرمود: «من سرّه أن يمدّ الله في عمره وأن يبسط له في رزقه فليصل رحمه»^۴؛ هر کس دوست دارد، خدا عمرش را طولانی و روزی‌اش را افزایش دهد، باید صلهٔ رحم کند.

۱. همان، ص ۱۵۱.

۲. همان، ص ۱۵۰.

۳. مجلسی، بحارالانوار، ج ۷۴، ص ۱۰۷.

۴. کلینی، کافی، ج ۲، ص ۱۵۶.

۳. حسن خلق.

۴. بخشندگی.

۵. پاکی نفس.

امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «صلة الرحم تحسن الخلق وتسمح الكف وتطيب النفس وتزيد في الرزق وتنسى في الأجل»؛^۱ صله رحم خلق را نیکو نموده، صفت بخشندگی را در انسان پدید می‌آورد و او را پاک می‌گرداند، (و چنان‌که در روایات پیش گفته شد) روزی را افزایش داده، اجل انسان را به تأخیر می‌اندازد.

توضیح علامه مجلسی ذیل حدیث قابل توجه است. وی می‌نویسد: صله رحم سبب می‌شود که خوش‌رفتاری در انسان به صورت ملکه و صفت راسخ نفسانی شود و انسان با سایر انسان‌ها نیز خوش‌رفتار باشد. از این روست که صله رحم سبب پیدایش حسن خلق می‌گردد. به دنبال آن بخشندگی برای انسان به صورت یک عادت در می‌آید. آن‌گاه نفس انسان به سبب خوش‌رفتاری و بخشندگی از هر گونه کینه و دشمنی پاک می‌گردد و غم و اندوه از انسان زایل می‌شود.

۶. پاکی اعمال و دفع بلا

امام باقر علیه السلام می‌فرماید: «صلة الأرحام تزكّي الأعمال وتدفع البلوى»؛^۲ رسیدگی به خویشان، اعمال را پاک و بلا را دور می‌سازد.

۷. آبادی شهرها

امام صادق علیه السلام فرمود: «صلة الرحم وحسن الجوار يعمران الديار ويزيدان في الأعمار»؛^۳ صله رحم و خوش‌رفتاری با همسایه، شهرها را آباد و عمرها را زیاد می‌کند.

پیامد خطرناک ترک صله رحم

امام صادق علیه السلام از جدش امام سجّاد علیه السلام نقل می‌کند که آن حضرت فرمود: «... إِيَّاكَ وَمَصْحَابَةَ الْقَاطِعِ لِرَحْمِهِ فَإِنَّهُ وَجَدْتُهُ مَلْعُونًا فِي كِتَابِ اللَّهِ فِي ثَلَاثِ مَوَاضِعَ»؛^۴ از معاشرت و

۱. مجلسی، بحار الانوار، ج ۷۴، ص ۱۱۴ - ۱۱۵.

۲. کلینی، کافی، ج ۲، ص ۱۵۲.

۳. مجلسی، بحار الانوار، ج ۷۴، ص ۱۲۰.

۴. همان، ج ۷۱، ص ۱۹۶ و قمی، سفینه البحار، ج ۱، «رحم».

فضائل اخلاقی: صله ارحام / ۲۴۳

دوستی با کسی که با بستگان خود قطع رحم کرده بپرهیز؛ زیرا چنین کسی را در سه جای کتاب خدا^۱ (قرآن) مورد لعن و نفرین یافته‌ام.

و در جای دیگر می‌فرماید: «به خدا پناه می‌برم از گناہانی که مایهٔ تسریع نابودی است، مرگ‌ها را نزدیک و شهرها را از ساکنان، خالی می‌سازد و آن گناہان، قطع رحم، آزردن پدر و مادر و ترک احسان و نیکی (به آنان) است»^۲.

حکایت

۱. صلهٔ رحم با قاطع رحم

حسن بن علی اصغر بن سجاد علیه السلام پسر عمومی امام صادق علیه السلام از دلاورمردان شجاعی بود که به او رُمحُ آل ابوطالب، (نیزهٔ خاندان ابوطالب) می‌گفتند، و از آن‌جا که بینی پهن داشت به «حسن اُفطس» معروف گردید، او در ماجرای قیام بر ضدّ منصور دوانیقی سومین طاغوت عباسی، پرچم‌دار آن قیام بود، و بر سر همین موضوع، کدورتی با امام صادق علیه السلام داشت، به حدّی که یک بار با کاردِ پهن به امام صادق علیه السلام حمله کرد تا آن حضرت را بکشد. «سالمه» یکی از کنیزهای امام صادق علیه السلام می‌گوید: در آن هنگام که امام صادق علیه السلام در بستر شهادت قرار گرفت در بالینش بودم و پرستاری می‌کردم، آن حضرت بی‌هوش شد، وقتی که به هوش آمد، به من فرمود: هفتاد دینار به حسن اُفطس بدهید و فلان مقدار و فلان مقدار را به فلان کس و فلان کس بپردازید. من به آن حضرت عرض کردم: آیا به مردی که با کاردِ پهن و تیز به شما حمله کرد و می‌خواست شما را بکشد، هفتاد دینار بدهیم؟! امام صادق علیه السلام فرمود: «آیا نمی‌خواهی مشمول این آیه باشم که خداوند می‌فرماید: «وَالَّذِينَ يَصِلُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ وَيَخَافُونَ سُوءَ الْحِسَابِ وَالَّذِينَ صَبَرُوا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً وَيَدْرِئُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ أُولَئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِ»^۳ و آنها که پیوندهایی را که خداوند به آنها امر کرده است برقرار می‌کنند و از پروردگارشان می‌ترسند و از بدی حساب بییم دارند...، دارای عاقبت نیک در سرای آخرت خواهند بود».

۱. بقره، ۲۷؛ رعد، ۲۵ و محمد، ۲۲ - ۲۳.

۲. کلینی، کافی، ج ۲، ص ۴۴۸.

۳. رعد، ۲۱.

سپس فرمود: «آری ای سالمه! خداوند بهشت را آفرید و پاکیزه و خوش‌بو ساخت؛ به‌طوری که بوی خوش آن از فاصلهٔ دو هزار سال، به مشام انسان می‌رسد، ولی این بوی خوش به مشام دو نفر نمی‌رسد؛ یکی قطع‌کنندهٔ رحم و خویشاوندی و دیگری عاق والدین».^۱

۲. تصمیم به ترک صله رحم

مردی به حضور پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله رسید و عرض کرد: من خویشاوندانی دارم که همواره صلهٔ رحم را نسبت به آنها انجام می‌دهم ولی آنها مرا آزار می‌دهند، تصمیم گرفته‌ام که به طور کلی آنها را ترک کنم، آیا برای من چنین تصمیمی رواست؟ پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: در این صورت خداوند، هم آنها و هم تو را ترک خواهد کرد، او پرسید: پس وظیفه من چیست؟ پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: وظیفهٔ تو آن است که هر کس تو را محروم کرد، به او عطا کنی و آن کس که رابطه خویشاوندی را قطع کرد، تو رابطه رحم و خویشاوندی را برقرار نمائی و کسی که به تو ستم نمود، او را ببخشی، آنگاه که چنین کردی، خداوند متعال تو را بر آنها پیروز (و آنان را یاور تو) قرار خواهد داد.^۲

شعر

پیوسته به احترام خویشان پرداز / چون اصل تواند و سویشان آیی باز
چون دست تواند و می‌کنندت یاری / چون بال تواند و می‌دهندت پرواز

* * *

زخویشان هر کسی ببری پیوند / به تیشه ریشه و پیوند خود کند
به مال خویش باید مرد عاقل / نماید قوم و خویش خویش خوش‌دل
از آنان خوش نماید میهمانی / کند از جان و از دل میزبانی
که آنها هم زجان گردند یارش / بهر پیش آمدی تیمار خویش

۱. رحمتی، گنجینهٔ معارف، ص ۶۰۰.

۲. مجلسی، بحارالانوار، ج ۷۴، ص ۱۰۰.